

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ἡ μελέτη μου με τὸν τίτλο «Ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου» δημοσιευμένη στὸ Ἀφιέρωμα στὸν Κάλβο τῆς Ν. Ἐστίας (Χριστούγεννα τοῦ 1946), σελ. 157-167 ἔδωσε ἀφορμὴ στὸν ὑφηγητὴ τῆς γλωσσολογίας κ. Γ. Κουρμούλη νὰ γράψῃ ὁλόκληρο βιβλίο ἀπὸ 70 σελίδες μετὸν ἴδιο τίτλο, ὅπου ἐλέγχει τὶς γνώμες μου γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ ποιητῆ. Ἄν σκοπὸς τοῦ ἐλέγχου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ὑπόδειξη λαθῶν, τί τὸ φυσικώτερο, ἀφοῦ κανεὶς μας δὲν εἶναι ἀλάθητος καὶ ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια μόνο μετὴ συζήτηση καὶ τὸν ἔλεγχο κατακτᾶται. Ὁ κύριος σκοπὸς ὅμως τοῦ ἐπικριτῆ δὲν ἦταν ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Κάλβου, γιὰτὶ τότε θὰ ἔπρεπε νὰ στραφῇ ὁ ἔλεγχός του πρὸς τὸ Γ. Ἀποστολάκη πὺ κατασπάρραξε τὸν ποιητὴ τῶν Ὁδῶν, καὶ τὸν Π. Βλαστὸ πὺ τὸν διαπόμπευσε. Ὁ σκοπὸς τοῦ ὁ πραγματικὸς ἦταν ἄλλος: Νὰ μειώσῃ μετὰ κάθε τρόπο ἕναν ὁμότεχνό του, καὶ μάλιστα ἐκεῖνον πὺ θεωρεῖ σύννεφο στὸν ὄριζοντα τῶν φιλοδοξιῶν του. Γιὰ αὐτὸ καὶ τὸ κυρίαρχο γνώρισμα τοῦ ἐλέγχου τοῦ εἶναι μιὰ ἐμπάθεια, ὅπως διαπίστωσε κριτικὸς γνωστῆς ἀμεροληψίας, ὁ κ. Κ. Δημαρᾶς, κρίνοντας τὸ βιβλίο τοῦ κ. Κουρμούλη στὴν «Παιδεία» τευχ. 15, σελ. 765. «Στὴν ἐργασία τοῦ κ. Κουρμούλη, γράφει, διαβλέπει κανεὶς κάποιο πάθος πὺ τὸν ἐμποδίζει νὰ δῆ πάντοτε τὰ πράγματα καθαρά καὶ νὰ διαρθρώσῃ με σαφήνεια τὸ σύστημά του». Καὶ στὴ σελ. 768: «Φοβοῦμαι ὅτι ἡ χρησιμότητα τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶναι ἀσχετὴ μετὰ τὸ θέμα του, μετὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου. Γραμμένο μετὰ μιὰ ἐριστικότητα πὺ εἶναι στὰ μάτια μας ἀδικαιολόγητη, ἀλλὰ πὺ ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸ κίνητρο τοῦ συγγραφέα, ὅπως γινόταν στὰ παλιὰ κακὰ χρόνια, παρέχει μόνο ἕνα δίδαγμα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι πολὺτιμο: μᾶς δείχνει τὶς συνέπειες πὺ μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ ἕναν ἐπιστήμονα ἢ πρόθεσή του νὰ συντάξῃ μιὰ μελέτη κινημένος ἀπὸ τὴν ἐμπάθεια, χωρὶς ἀρκετὴ γνώση τοῦ θέματος καὶ χωρὶς τὴν ἠθικὴ θέληση πὺ εἶναι ἡ μόνη σταθερὴ βάση τῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς».

Ἡ ἐμπάθεια τὰ ἐξηγεῖ ὅλα στὸ βιβλίο τοῦ κ. Κουρμούλη, καὶ τὴν ἀπουσία δικαιοσύνης, καθὼς καὶ τὶς ὑβρεῖς. Θὰ μπορούσα λοιπὸν ν' ἀρκεστῶ στὴν κρίση τοῦ κ. Δημαρᾶ γιὰ

τὸ βιβλίο αὐτό, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ μένουν πλῆθος σημεῖα ἀνεξέλεγκτα, πὺ μπορεῖ νὰ παραπλανήσουν τὸν ἀναγνώστη. Ἐπειδὴ δὲν πρόκειται μόνο γιὰ προσωπικὴ μου ἀμυνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀντικειμενικὰ προβλήματα γλωσσικὰ καὶ φιλολογικὰ, θεώρησα χρῆσιμο ν' ἀπαντήσω, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βρεθοῦν ἀναγνώστες τῆς Ν. Ἐστίας πὺ θὰ κάνουν τὸν κόπο νὰ διαβάσουν τὴν ἀπάντησή μου.

Στὰ προλεγόμενά του σελ. 6 ἰσχυρίζεται ὅτι «κατὰ τὰ τραγικὰ ἔτη τὰ ὁποῖα διηγήσαμεν (ἐννοεῖ τὸν πόλεμο μετὰ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τὴν Κατοχὴ) τριῶν καθαρολόγων λογοτεχνῶν ἢ πνοῆ, καὶ τούτων μόνον, ἐπεστρατεύθη διὰ νὰ φρονηματίσῃ τὴν ἀγωνιώσαν ἑλληνικὴν ψυχὴν» (ἐννοεῖ τὸν Α. Παράσχο, τὸν Α. Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Α. Κάλβο), τὸν πρῶτο γιὰ τὸ Κάτω τὴν σπάθην, Ἰταλοί, πὺ τὸ θυμῆθησαν οἱ δημοσιογράφοι στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, καὶ τοὺς δυὸ ἄλλους, ἐπειδὴ ἡ Ν. Ἐστία τοῖς ἀφιέρωσε τιμητικὰ τεύχη, ἔστω κι ἂν τοῦ τελευταίου τὸ τεύχος κυκλοφόρησε στὸ τέλος τοῦ 1946). Βλέπετε ἀμέσως πόσο λίγο τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἀλήθεια. Γιατὶ ποῖός, ἂν δὲν τὸν τυφλώνει καθὰ ρενουσιάνικο πάθος, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξῃ τέτοια πράγματα; Τὸ ἔθνος ὁλόκληρο διεξήγαγε τὸν ἡρωϊκὸ του ἀγῶνα ἀντλῶντας θάρρος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ του ψυχὴ πρῶτα, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν πατριωτικὴ γραφτὴ του παράδοση ὁλόκληρη, χωρὶς γλωσσικὲς προτιμήσεις.

Στὴ σελ. 9 με ψέγει ὅτι, ἐνῶ εἶμαι γλωσσολόγος, καταπιάστηκα μετὰ τὴν κρίση τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ Κάλβου. Αὐτὸ εἶναι ἀνακριβεία. Τὸ θέμα μου εἶναι μόνο ἡ χρῆση τῆς γλῶσσας ἀπὸ τὸν Κάλβο, οἱ γραμματικὲς ἀνωμαλίες καὶ αὐθαιρεσίες του, ἡ ἀρχαϊκὴ καὶ ἑτερόκλητὴ προέλευση τοῦ λεξιλογίου του. Τὸ δῆλωσα ρητὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας μου, σελ. 157: «οἱ παρατηρήσεις μου περιορισμένες στὴ γλωσσικὴ μετὰ τὴ στενὴ ἔννοια ἄποψη... δὲν μπαίνουν ὡστόσο στὴν οὐσία τῆς ποιητικῆς ἀξίας, πὺ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ τελειότητα». Τὴν ὑπόσχεση αὐτὴ τὴν τηρῶ σ' ὅλη τὴ μελέτη. Γιὰ τὴν ποιητικὴ ἀξία τοῦ Κάλβου λέω τὴ γνώμη μου μόνο κάθε φορὰ πὺ αὐτὴ μπορεῖ νὰ σχετίζεται μετὰ τὴ μορφὴ τῆς γλῶσσας του, πρᾶγμα πὺ εἶναι καὶ δικαίωμα καὶ καθήκον.

μου. Οὔτε εἶναι ἐξάλλου ἡ γνώμη μου ἀρνητική τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ Κάλβου, ἀφοῦ λέω σελ. 166 ὅτι «ἡ οὐσία τῆς ποίησης, ὅσο κι ἂν ἔχει ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς ὁμαλότη-
τας.... δὲν ταυτίζεται ὁμως μ' αὐτὲς τὶς ἀρε-
τές», καὶ σελ. 167 ὅτι ὁ Κάλβος «προσφέρει
πίσω ἀπὸ τ' ἀγκάθια τῶν γλωσσικῶν δυσκο-
λιῶν του ἓνα ποιητικὸ ἀνθος μὲ ἀγνωστὴ ὡς
τώρα εὐωδιά, πού τοῦ ἐξασφαλίζει μιὰ τιμη-
τικὴ θέση μέσα στὸν ἀπέραντο περίβολο τῆς
πολύγλωσσης ποιητικῆς μας ἱστορίας». Ἄς
ὑποθέσουμε ὁμως ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ πῶ λέξη
γιὰ τὴν ποιητικὴ ἀξία τοῦ Κάλβου. Τότε γιατί
ὁ ἴδιος, γλωσσολόγος κι αὐτὸς καί, κατὰ τεκ-
μήριον τουλάχιστο, κατώτερος, ἔγραψε ὁλό-
κληρο βιβλίο, γιὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴ γνώμη μου—
πού εἶναι γνώμη καὶ πολλῶν ἄλλων—ὅτι ὁ
Κάλβος δὲν εἶναι πολὺ μεγάλος ποιητής; Μὲ
ποιὸ κῦρος ἀνέλαβε ὁ ἴδιος νὰ ἀνεβάσῃ τὸν
Κάλβο ψηλότερα; Δὲν εἶναι αὐτὸ κολοσσιαία
ἀντίφαση;

Στὴν ἴδια σελ. 9 διαμαρτύρεται γιατί γρά-
φω πὼς ὁ Κάλβος ἀνήκει «στὰ πρῶτα σκαλιὰ
τῆς ποιητικῆς ἀξίας», παραλείπει ὁμως τὴ
χαρακτηριστικὴ προσθήκη μου: «πού ὅσο κι
ἂν εἶναι χαμηλά, πάντα εἶναι τόσο δυσκολό-
φραστα, ὅπως ὀρίζει ὁ Καβάφης,¹ καὶ στέ-
κουν τόσο ψηλότερα ἀπὸ τὸ πεζὸ ἐπίπεδο τῶν
κοινῶν ἀνθρώπων, ἀκόμα καὶ τῶν πιὸ φωτι-
σμένων κριτικῶν», γιατί ἡ ἀξιολόγηση τῶν
«πρῶτων σκαλιῶν», πού περιέχει ἡ προσθήκη
αὐτή, καθιστοῦσε περιττὴ τὴ διαμαρτυρία του.
Διαμαρτύρεται γιὰ τὸ ὅτι δῆθεν ἐγὼ «ἐσάρ-
κασα τὴν πτωχείαν τῆς ἐμπνεύσεώς του» (δὲν
τὴν ἐσάρκασα καὶ μὴν ψεύδεσαι!), καὶ ὅτι
γράφω πὼς «ἂν (ὁ Κάλβος) δημιουργοῦσε σχο-
λὴ ποιητικὴ ἱκανὴ νὰ διαμορφώσῃ λογοτεχνι-
κὴ γλῶσσα πάνω σὲ μιὰ τόσο ἐξωφρενικὴ βά-
ση, θὰ εἶχε τὸ ἔθνος μας παραφρονήσει δια-
βάζοντας τοὺς λογοτέχνες του». «Λυποῦμαι,
ἐπιλέγει, διότι τόσο ἀδικοὶ κρίσεις ἐξηνέ-
χθησαν ἐν ὀνόματι τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης
«διὰ τὸ ἀγνότερον τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος», ὡς
ἐχαρακτήρισε τὸν ποιητὴν ὁ Κ. Παλαμᾶς». Τὸ
ἂν λυπᾶται ἢ ὄχι ὁ κ. Κουρμούλης δὲν
ἐνδιαφέρει κανένα. Ἄλλο ἔπρεπε νὰ μᾶς πῆ:
«Ἄν ἡ ἀγνότητα τοῦ ποιητῆ (ποιὸς τὴν ἀμφι-
σβήτησε;) ἀρκοῦσε ἢ ὄχι, ὥστε ἡ ἀναρχικὰ
ἀνάμεικτη γλῶσσα του νὰ συμβάλῃ στὴ δια-
μόρφωση βιώσιμης λογοτεχνικῆς γλώσσας
γιὰ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ ἔθνους πού
ξαναγεννιόταν.

Στὴ σελ. 12 βρίσκει ἀντίφαση ἀνάμεσα
στοὺς ἐπαίνους μου ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὁ Κάλβος
εἶναι μεγάλη ἠθικὴ φυσιογνωμία, ὅτι εἶχε εὐ-
γενικὴ πατριωτικὴ ψυχὴ, βαθειὰ καὶ εἰλικρι-
νῆ συγκίνηση, ὅτι παρὰ τὶς γλωσσικὲς ἀνω-

μαλίες του κατορθώνει νὰ μᾶς συγκινή κτλ.,
καὶ στὴ γνώμη μου ἀφ' ἑτέρου ὅτι «οἱ συγκι-
νήσεις του δὲν ἀναδίνονταν ἀπὸ βιώματα
ἄμεσα, κατάσαρκα», ἀλλὰ ἀπὸ ἰδέες πατριω-
τικῆς, ὅτι στὴν β. ὠδὴ του ὅλα εἶναι ποιητι-
κὴ ψευτιά, ὅτι ἡ ἐμπνευσὴ του βγαίνει ὄχι
ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τὴν ἐλλαδική, μὲ
τὴν ὁποία δὲν εἶχε ἐπαφή, παρὰ ἀπὸ τὴ φι-
λολογικὰ ψευτισμένη ζωὴ του, καὶ ὅτι δὲ
στάθηκε μεγάλος ποιητής καὶ δὲν ἐπηρέασε
κανένα. Ἐρωτῶ κάθε καλόπιστον ἀναγνώστη,
γιατί εἶναι ἀντίφαση; Δὲν μπορεῖ ἓνας ποιη-
τὴ νὰ ἔχῃ ὅλες τὶς παραπάνω ἀρετὲς καὶ
ὁμως νὰ μὴν ἐμπνέεται ἀπὸ βιώματα, νὰ τοῦ
διαφεύγῃ ἡ πραγματικότης, νὰ πάρῃ στραβὸ
γλωσσικὸ δρόμο καὶ νὰ μὴν εἶναι μεγάλος
ποιητής;

Στὴ σελ. 12 ἀνακαλύπτει ἄλλη ἀντίφασή
μου στὸ ὅτι γράφω πὼς καὶ ἄλλοι καὶ ἰδίως
ὁ Γ. Ἀποστολάκης ὑποστήριξαν ὅτι ὁ Κάλ-
βος δὲν εἶναι μεγάλος ποιητής. Δὲν ἔπρεπε,
λέει, νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴ γνώμη τοῦ Ἀποστο-
λάκη, ἐπειδὴ γιὰ μένα δὲν εἶναι αὐθεντία,
ἀφοῦ κάποτε τσακώθηκα μαζί του. Ἄλλ', ὡ
ἄνθρωπε, εἴτε ἦταν γιὰ μένα αὐθεντία ὁ μα-
καρίτης εἴτε ὄχι, εἴτε τὸν ἀγαποῦσα εἴτε ὄχι,
ἦταν ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων ἐπὶ τέλους,
καὶ εἰδικὸς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας,
καὶ ὅσο κι ἂν ἐγὼ ὁ μὴ εἰδικὸς μποροῦσα νὰ
διαφωνῶ ἢ νὰ μὴ συμμερίζωμαι ὀρισμένες ἀ-
πόψεις του, ὄχι μόνο δικαίωμα ἀλλὰ καὶ κα-
θῆκον εἶχα ἐκεῖ πού τυχαίνει νὰ συμφωνῶ
νὰ ἀναφέρω τὴ γνώμη του. Μόνο τὶς αὐθεν-
τίες, τοὺς ἀλάθητους κ' ἐκείνους πού ἀγα-
ποῦμε πρέπει ν' ἀναφέρουμε; Πρωτάκουστο
αὐτό.

Γιὰ τὴν ἀνεπαρκῆ ἐλληνομάθεια τοῦ Κάλ-
βου, πού ἐγὼ τὴν ἐπικαλέστηκα γιὰ νὰ ἐξη-
γήσω τὴν ἀπουσία σταθεροῦ γλωσσικοῦ αἰ-
σθήματος, ὁ κ. Κουρμούλης τὰ εὐγλωττα γε-
γονότα δὲν τὰ συζητεῖ: Τὸ ὅτι ὁ ποιητής
ἔφυγε μικρὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅτι μεγάλωσε
φτωχὸς σὲ ἀλλόγλωσσο περιβάλλον, ὅτι ὁ
προστάτης του Φώσκολος βεβαιώνει πὼς ὁ
Κάλβος δὲν ἤξερε πολλὰ ἑλληνικά, ὅτι ὅταν
ἔγινε καθηγητὴς στὴν Ἴόνιο Ἀκαδημία τῆς
Κερκύρας δίδασκε τοὺς ἑλληνες φοιτητὲς φι-
λοσοφία στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα κτλ., γι' αὐ-
τὲς τὶς μαρτυρίες οὐ φροντὶς Κουρμούλη.
Μόνο τὰ συμπεράσματά μου ἀπορρίπτει, μὲ
ποιὰ ἐπιχειρήματα νομίζετε; Μὲ τὸ ὅτι οἱ
ἄλλοι πού ἔγραψαν ὡς τώρα γιὰ τὸν Κάλβο
δὲν ἀμφισβήτησαν τὴν ἐλληνομάθειά του καὶ
μὲ τὸ ὅτι ὁ Παλαμᾶς τὸν χαρακτηρίζει «σο-
φὸν διδάσκαλον». Ἄλλὰ σοφὸς καὶ σοφώτα-
τος μποροῦσε νὰ εἶναι ὁ ποιητής τῶν Ὠδῶν
καὶ χωρὶς νὰ ξέρῃ πολὺ καλά τὴν ἐλληνικὴ
γλῶσσα. Ὑπάρχουν τόσοι σοφοὶ πάνω στὴ
γῆ πού δὲν τὴν ξέρουν. Ἐξάλλου εἶναι ὀλο-
φάνερο πὼς ὁ Παλαμᾶς τὸν ὀνομάζει «σοφὸν
διδάσκαλον» ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις, ὄχι ἀπὸ τὴ
γλωσσική. Τέλος, ἀφοῦ ἀνατρέχει στὸν Πα-
λαμᾶ, γιατί ἐπικαλεῖται ἓνα τόσο γενικὸ χα-
ρακτηρισμὸ καὶ κάνει πὼς ἀγνοεῖ ἐκείνον

1. Ἐννοῶ τοὺς στίχους:

Κι ἂν εἶσαι στὸ σκαλί τὸ πρῶτο, πρέπει
νὰσαι ὑπερήφανος κ' εὐτυχεμένος.
Ἐδῶ πού ἔφθασες, λίγο δὲν εἶναι
τόσο πού ἔναμες, μεγάλη δόξα.
Κι αὐτὸ ἀκόμη τὸ σκαλί τὸ πρῶτο
πολύ ἀπὸ τὸν κοινὸ τὸν κόσμὸ ἀπέχει κτλ.

πού συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀποψή μου γιὰ τὴν ἀναρχικὴ γλῶσσα τοῦ ποιητῆ, ὅτι δηλ. ὁ Κάλβος «παραθέτει λέξεις ἐκπληκτοῦσας, ὑπερπηδᾷ τὴν γραμματικὴν, καὶ λησμονεῖ τὸ συντακτικόν»; (Κ. Παλαμᾶ, Τὰ πρῶτα κριτικά, σ. 40).

Ἐγραψα ὅτι ὁ Κάλβος δὲν προβληματίστηκε μπροστὰ στὴ γλωσσικὴ ἀθλιότητα τῆς ἐποχῆς του, κ' ἐννοοῦσα μὲ αὐτὸ ὅτι δὲν διερωτήθηκε ἂν ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαϊστῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ ἡ τρεχούμενη πεζὴ κοραϊκὴ καθαρεύουσα ἦταν γλωσσικὲς μορφές κατάλληλες γιὰ νὰ ντύσουν τὴν ποίηση ἑνὸς ἔθνους πού πάλευε νὰ ξαναγεννηθῆ πολιτικά καὶ πνευματικά. ἢ μήπως ἔπρεπε, ὅπως ὁ Σολωμός, νὰ στραφῆ πρὸς τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Αὐτὸ νομίζει ὁ κ. Κ. ὅτι τὸ ἀνατρέπει μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι καὶ ὁ Σολωμός δὲν προβληματίστηκε. Γιατί; Γιατί μέσα στὸν Ὕμνο του ἔχει κι αὐτὸς μερικὲς λόγιες λέξεις. Ὡ τῆς ἀποδείξεως, ὦ τοῦ ὠραίου τρόπου ἐλέγχου!

Στὴ σελ. 20 ἐπαινεῖ τὸν Κάλβο γιὰ τὸ γλωσσικὸ δρόμο πού ἀκολούθησε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τοὺς «ρυθμιστὰς τῆς γλώσσης», πού μόνο στοὺς πεζοὺς συγγραφεῖς μποροῦν «νὰ εὐρίσκουν ὁπαδοὺς καὶ ἐφαρμοστὰς τῶν συστημάτων των», ὄχι στοὺς μύστες τῆς τέχνης, (πῶς σᾶς φαίνεται αὐτὸς ὁ κανόνας; ἀραγε οἱ νεοέλληνες ποιητὲς ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ καὶ πέρα γράφουν δημοτικὴ ἐπηρρασμένοι ἀπὸ τοὺς «ρυθμιστὰς» ἢ ἀπὸ τὸ Μιστριώτη;) καὶ ὡς παράδειγμα φέρνει τὸν... Παλαμᾶ. Καὶ προσθέτει: «Τὸ πρᾶγμα θὰ φανῆ ἴσως περιέργον, διότι ὅλοι γνωρίζομεν τοὺς ἀγῶνας τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Καὶ ὁμοῦς ὁ Παλαμᾶς ἦτο θεωρητικῶς μὲν ἀνεπιφύλακτος φίλος τῆς δημοτικῆς, πρακτικῶς ὁμοῦς χειριστῆς ταύτης μέχρις ἐπιτροπτοῦ σημείου». Μά, ἀνθρώπε τοῦ Θεοῦ, ἂν ἡ δημοτικὴ γλῶσσα πού ἔγραψε ὁ Παλαμᾶς δὲν ὑπερβαίνει τὸ ἐπιτροπτοῦ γιὰ τοὺς γλωσσαμύντορες σημεῖο, ποῖος ἐζήτησε ποτὲ νὰ τὸ ξεπεράσῃ ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου; Ὅσοι πιστεύομε πῶς ἡ λογοτεχνία ἑνὸς ζωντανοῦ λαοῦ χρειάζεται καὶ γλῶσσα ζωντανή, θὰ ἤμασταν εὐχαριστημένοι ἂν ἔγραφε ὁ Κάλβος σὲ γλῶσσα πού νὰ ἔχη ἔστω καὶ τὴ μισὴ ζωντάνια ἀπ' ὅση ἔχει ἡ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ ἢ τοῦ Σολωμοῦ.

Πολλὰ λόγια ξεοδεύει γιὰ ν' ἀντικρούσῃ ὅσα λέω ἐγὼ γιὰ τὸ «φιλολογικὸ ψεύτισμα τῆς ζωῆς» πού χαρακτηρίζει τὴν τοποθέτηση τοῦ Κάλβου ἀπέναντι τῆς σύγχρονῆς του ἑλληνικῆς πραγματικότητος. «Ὁ ποιητῆς, ἔγραφα, ὁραματίζεται τὸν Ἄγῶνα ὀλόκληρο μορφικὰ σὰν ἀρχαῖα συμβάντα, καὶ τοὺς πραγματικοὺς ἥρωες μὲ τὴ ροιμηλιώτικη φουστάνελλα καὶ τὴ νησιώτικη βράκα τοὺς κινεῖ πίσω ἀπὸ ἕνα μισοδιάφανο παραπέτασμα, ὥστε νὰ μὴ βλέπομε παρά τίς σκιές τους, πού τοὺς δείχνουν μὲ ἀρχαῖες πανοπλίες. Ὁ πόλεμος γίνεται

1. Νὰ κ' ἐγὼ δυὸ ἐπιφωνήματα λόγια. Ἄρα οὐτ' ἐγὼ προβληματίστηκα, ἀρα εἶμαι ὁπαδὸς τοῦ Μιστριώτη.

ἔτσι σιδηροχάρμης Ἄρης, ἡ μέρα πού ξημερώνει μὲ τὴ βαρεῖα καθημερινὴ ἐντολή της δὲν εἶναι πορὰ ἢ θυγάτηρ Ὑπερίωνος, στὰ δάση τῆς Ζακύνθου ἀντηχοῦν καὶ σήμερα τὰ θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος ἀργυρᾶ τόξα, ἡ ποίησή του εἶναι τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ χρυσᾶ δῶρα, τὰ κύματα τῆς θάλασσας, ὅπου ξετυλίγεται τὸ δράμα τῆς ἀνίσης πάλης μὲ τὸν τύραννο, εἶναι ποσειδῶνεια παιγνιδίσματα, ὁ ἔρωτας εἶναι, ὅπως ἄλλοτε, Κύπρις, ἡ γεωργία, Δήμητρα, τὸ φεγγάρι, τρίμορφος Ἐκάτη κτλ.». Ὁ ἐπικριτῆς ἀπαντᾷ: «Ὁ ἑλλήν ποιητῆς ἐκάστης ἐποχῆς ἀτενίζει πρὸς τὸ παρελθόν ὡς πρὸς ἕνα κόσμον ἀδιαμφισβητήτως ἰδικόν του, κόσμον τὸν ὁποῖον ζῆ, ἐνθα εὐρίσκει τοὺς πυρῆνας τῆς ἰδικῆς του ὑπάρξεως». Φτηνὸ καὶ περιττὸ μάθημα πατριωτισμοῦ. Ὅλοι δεχόμεστε πῶς ὀλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους μας εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς φυσικὲς καὶ νόμιμες πηγές ἐμπνεύσεων γιὰ τοὺς σημερινούς ποιητὲς μας. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ τοποθέτησή μας. Κάθε ἐποχὴ ἐκφράζει τὸ παρὸν κι ἀπ' αὐτὸ θεᾶται καὶ ἀφομοιώνει τὸ παρελθόν. Τὸ ἀντίστροφο, νὰ βλέπῃ δηλ. τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ πρῶμα τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ τὸ ἐκφράξῃ μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ παρελθόντος δὲν τὸ ἀπαγορεύει βέβαια καμμιά ἀστυνομικὴ διάταξη, ὅπως δὲν ἀπαγορεύει σὲ μερικοὺς ἀνθρώπους νὰ τὸ θεωροῦν ἀφύσικο καὶ ἀταίριαστο.

Ἄλλη ἀντίφασή μου: Γράφω ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Κάλβου δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα λογοτεχνικὰ καλλιεργημένη δημοτικὴ, κ' ἔτσι ὁ Κάλβος κατέφυγε στὴν καθαρεύουσα τοῦ Κοραῆ, πού ἦταν «λίγο ἀπ' ὅλα, ἀρχαῖα ἀπλοποιημένη, νέα διορθωμένη». Ἀλλὰ τότε, ἀναφωνεῖ, ποιά γλῶσσα «ψεύτισε» ὁ Κάλβος; Ἐὰν δὲν ἀποδείξῃ ὁ κ. Ἄνδρ. ὅτι πράγματι παραβᾷς ὠρισμένην γλωσσικὴν παράδοσιν ὁ Κάλβος ἔφθασεν εἰς τὸ ψεύτισμα τῆς γλώσσης, οὐδένα εἶναι δυνατόν νὰ πείσῃ κτλ.». Ὅλα φληναφήματα. Ἐγὼ δὲν εἶπα ὅτι πρῶτος ὁ Κάλβος ψεύτισε τὴ γλῶσσα (καὶ μὴν ψεύδουσαι!). Λέω σελ. 159 πῶς ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ ψεύτισμα τῆς ζωῆς ὡς τὸ ψεύτισμα τῆς γλώσσης ὁ δρόμος εἶναι ἴσιος καὶ σύντομος, καὶ σελ. 160 ὅτι ἡ καθαρεύουσα τοῦ Κοραῆ «μὲ τίς ἀρετὲς πού ἀναφέραμε καὶ μὲ τὸ πρόσθετο πλεονέκτημα ὅτι ἀποτελοῦσε πολὺ προοδευτικὸ κίνημα μέσα στὴν ἀρχαῖστικὴ ἀλλοφροσύνη τῶν δασκάλων, εἶχε ὅλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ ἱκανοποιῆ τὸ συγκρατημένο φιλελευθερισμὸ τοῦ Κάλβου καὶ τὸ πουριτανικὸ δέος του μπροστὰ σὲ κάθε τι ταπεινὸ καὶ πρόστυχο. Συμβιβάζονταν καλύτερα καὶ μὲ τὴ λειψὴ καὶ ἀνεύθυνη κατάρτισή του στὰ ἑλληνικά. Ἐ γ ι ν ε λ ο ι π ὸ ν ἡ γ λ ὼ σ σ α τ ο υ». Ψεύτισμα τῆς γλώσσης εἶναι καὶ τὸ νὰ ἀκολουθῆς ἐκείνους πού τὴν ψευτίζουν, δηλ. τὴ νοθεύουν ἀναρχικὰ, καὶ κατόπιν νὰ συμβάλῃς κ' ἐσὺ μὲ τὸ ἔργο σου στὸ ψεύτισμά της, ὅπως ἀναμφισβήτητα ἔκανε ὁ Κάλβος, προσθέτοντας στὸ κοραϊκὸ μείγμα καὶ τὰ δικά του τὰ πετάουσι καὶ πετάουν, περνάουσι, ἀποσπᾶουσι, δασέουσι, ἀγεννέων,

γηγενέων, λυπημένα και λελυπημένα, πέφτουσι και πέφτουσι, νίκησον και μειδίασε, κινδύνευσον και αναστέναξε, παραπονοῦντα και παραπονούμενον, μιμήσατε και μιμηθήτε, τ' ἔθρους, τ' αἷμα, ἢ ὄραι, ἢ χαρά, μιμήσατε, νάλθω, ἐμαζώχθη, τοιούτως, κτλ. «Θά ἤμαστε φυσικά ἀδικοι, γράφω σελ. 162, ἀν καταλογίζαμε στὸν Κάλβο τὴ δημιουργία τῆς ἀναρχίας αὐτῆς. Ἡ ἀναρχία ἦταν γνωστὴ και πρὶν και ἰδίως στὰ χρόνια τὰ δικὰ του. Θά ἤμαστε ὁμως ἐξίσου ἀδικοι, ἀν δὲν τοῦ ἀναγνωρίζαμε τὸ κατόρθωμα ὅτι ὀδήγησε τὴν ἀναρχία στὸ κορύφωμά της».

Στὴ σελ. 32, σημ. 2, διαμαρτύρεται γιατί ἐγὼ ἀποδίνω τὰ σιγαλέα, ἀγενεῶν, γηγενέων, θεοειδέων σὲ ἀρχαϊστικὴ μανία, πὺ ἐξυπηρετεῖ και μετρικὲς εὐκολίες. «Ὁχι, λέει. «Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται μανία ἀρχαϊστικὴ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται και ὑστεροβουλία μετρικῆς εὐκολίας, ὅπως χαιρεκάκως (?) παρατηρεῖ ὁ κ. Ἄνδρ. Ὁ ποιητῆς θέλγεται ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ἰωνικῆς ποιήσεως και παρεμβάλλει εἰς τὸν λόγον τοῦ στοιχεῖα ταύτης». Μά, χριστιανέ μου, τὸ νὰ βάζης γραμματικὸς ἰωνισμοὺς σὲ ποίημα τοῦ 19. αἰῶνα δὲν εἶναι ἀρχαϊστικὴ μανία; Ἄν ἕνας ποιητῆς σημερινός, «θελγόμενος» κι αὐτὸς «ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ὀμηρικῆς λ. χ. ἢ τῆς πινδαρικῆς ποιήσεως», ἔγραφε σὲ νεοελληνικὸ ποίημά του μελισσάων, ἐρχομενάων, θυράων, θηλυτεράων, ἢ ἔξω τῶν θυράων, ἐρχομαι ἀπ' Ἀθανᾶν, θά μποροῦσε κανεὶς νὰ τὸν δικαιολογήσει λέγοντας ὅτι οἱ τύποι αὐτοὶ ἔχουν τὴ θέση τους, γιατί δὲν εἶναι παρὰ ἀθώωτατοι αἰολισμοὶ και δωρισμοὶ; Αὐτὰ λοιπὸν τὰ γλωσσικὰ μασκαράλκια ἔχει νὰ μᾶς διδάξη ἢ ἀρχαία μας ποίηση: Σῶσον, Κύριε! Και ἐπιλέγει ὁ κ. Κουρμούλης: «Πρόκειται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐνταῦθα περὶ ἠθελημένου και ψυχολογικῶς δεδικαιολογημένου ἀρχαϊσμοῦ». Ἀλλὰ μήπως εἶπε κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ ἀκούσιον ἀρχαϊσμό, ἢ ὅτι κάθε τι πὺ γράφει κανεὶς δὲν εἶναι ψυχολογικὰ δικαιολογημένο, ὅπως, καλὴ ὄρα, τὰ δικὰ σου μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι ἀντὶ μετὰ τὴν διαφορὰν δὲν, και ἄλλα, καθὼς και ὀλόκληρος ὁ ἐναντίον μου λίβελλός σου; Και ἀρχαϊσμός λοιπὸν εἶναι οἱ ἰωνισμοὶ τοῦ Κάλβου και «ἠθελημένος» και ψυχολογικός. Τότε τί φουάττει;

Και συνεχίζει στὴ σελ. 32: «Διότι ὁ Κάλβος οὐδὲν σχεδὸν στοιχεῖον γραμματικῶς ἢ συνακτικῶς ἤθελε εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ μεταχειρισθῆ. Ἀντιθέτως ἠπλούστευσε γραμματικῶς και συντακτικῶς τὸν λόγον αὐτοῦ ὅσον ὀλίγοι προγενέστεροὶ και σύγχρονοὶ του», και σελ. 33: «προσπαθεῖ νὰ πλησιάσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ὅσον τὸ δυνατόν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ὀμιλουμένην». Ὡστε οἱ ἰωνισμοὶ, τὰ πετάουσι-πετάουσι, ἐβρόνταον, ἐπέταον, κατενοδοῖτε, δροσέντα, δειδρόεντος, τῶν ἔξφων, τῶν μελλοσων, τὰ κεχρῶσωμένα και τετριχωμένην, τὰ ῥόδα ἠφα, τοῦ παραδείσου ἐλικωνίου, τὰ ἐπὶ τὴν πρύμνην και ἐπὶ τὸν Ὑμητιόν, και ἄλλα ὄν οὐκ ἔστι ἀριθμὸς (βλ. σελ. 160 κ. ἔξ. τῆς πραγματείας μου), δὲν ἦταν «ἀήθη» στὴν ἐποχὴ τοῦ Κάλβου; Τότε ἀσφαλῶς ὁ ποιητῆς θά τὰ γρά-

φει γιὰ νὰ προσεγγίσῃ μ' αὐτὰ τὴ γλῶσσα του «ὅσον τὸ δυνατόν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ὀμιλουμένην»!

Στὴ σελ. 35 διαμαρτύρεται, γιατί ἐγὼ γράφω ὅτι «ἡ ἀναρχία προβάλλει πὺ χτυπητὴ στὶς ἀναδιπλασιασμένες και μὴ μετοχῆς του παθητικοῦ παρακειμένου. Χρησιμοποιεῖ ἀφθαίρετα πότε τὸν ἕνα πότε τὸν ἄλλο τύπο, ἀνάλογα μὲ τίς συλλαβῆς πὺ χρειάζεται: λυπημένα και λελυπημένα, ταραγμένον και τετραγμένον, πικραμμένην και πεποτισμένην, ... μυρισμένην και τετριχωμένην». «Ὁχι, λέει, δὲν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα. «Πλὴν δύο αἱ λοιπαὶ (μετοχῆς) εἶναι πεντασύλλαβοι, ἤτοι στοιχεῖα πολύτιμα διὰ τὴν πλοκὴν τῆς Καλβείου στροφῆς. Τοῦτο καταφαίνεται ἀριστα ὅταν τὴν στροφὴν κλείει μὴ πεντασύλλαβος λέξις. Ὁ ρυθμὸς τότε δὲν διακόπτεται και ἡ ὄλη στροφή προσλαμβάνει δραματικὸν μεγαλεῖον». Μά αὐτὸ ἀκριβῶς λέω κ' ἐγὼ: Ἡ προτίμησις ἄλλοτε τοῦ ἑνός και ἄλλοτε τοῦ ἄλλου τύπου ὑπαγορεύεται ἀπὸ μετρικὲς ἀνάγκες. Λοιπὸν; Σημειώσετε ὅτι ὅπου ἐγὼ στὴ χρῆσιν ἑνός ἀρχαϊκοῦ ἢ ἀσυνήθιστου τύπου διαβλέπω μετρικὴ σκοπιμότητα ὁ ἐπικριτῆς σχίζει τὰ ἱμάτιά του, μὲ τὰ ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα ὅτι «ὁ Κάλβος δὲν θά ἦτο ἀξίος τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ, ἀν πραγματικῶς ὑπελόγιζεν ἐκάστοτε προκειμένου νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν α' ἢ τὸν β' γραμματικὸν τύπον, διὰ νὰ κατορθώσῃ τοιοῦτοτρόπως νὰ μετρήσῃ τοὺς πόδας του», (βλ. και παρακάτω), ἀλλὰ λίγο παρέκει, ξεχνῶντας τὸν συζητήσιμο αὐτὸν χαρακτηρισμὸ του, ὁμολογεῖ, ὅπως παραπάνω, ὅτι πολλοὶ τύποι χρησιμοποιοῦνται γιὰ λόγους μετρικῶς. Ἔτσι και στὴ σελ. 41 γράφει: «Δυσχεραίνει δ' ἐπίσης τὴν ἄμεσον κατάληψιν τοῦ λόγου τοῦ Κάλβου και ἡ ὑπ' αὐτοῦ χρῆσις θηλυκῶν ἐπιθέτων εἰς -ος... Ἐκ τούτων ἄλλων μὲν τὴν χρῆσιν ἐπιβάλλουν λόγοι μετρικοί...». Αὐτὰ εἶναι πὺ λέγονται ἀντιφάσεις, ἐλλόγιμε κύριε! Ὅσον ἀφορᾶ τὸ «δραματικὸν μεγαλεῖον» πὺ δῆθεν ἀποκτοῦν στὸ τέλος οἱ στροφῆς μὲ τὰ τετριχωμένην, πεποτισμένην, πεπρωμένην, αὐτὸ εἶναι πρῶγμα πὺ, ἐγὼ τουλάχιστο, δὲν τὸ ἐννοῶ.

Ἐκεῖ πὺ (σελ. 162) ἀπαριθμῶ μερικὲς ἀπὸ τίς σχετικῶς σπάνιες δημοτικὲς λέξεις τοῦ Κάλβου, γιὰ νὰ δείξω πὺς τὰ καθάρια δημοτικὰ στοιχεῖα πὺ μεταχειρίζεται «εἶναι πολὺ ἀδύναμα γιὰ ν' ἀλλάξουν τὴν ἀρχαϊκότητα τῆς γλώσσας του», κάνει τὸν κουτὸ και νομίζει ὅτι θεωρῶ δημοτικὰ μόνον αὐτὰ (νὰ μὴν ξέρω τάχα νεοελληνικά;) και χύνει ἰδρῶτα σελ. 50 κ. ἔξ. γιὰ νὰ παραθέσῃ κι ἄλλα πολὺ περισσότερα. «Ἡ ἀφθονος χρῆσις τοῦ δημοτικοῦ στοιχείου ἔρχεται νὰ ἀποστομῶσῃ τὸν κ. Ἄνδρ.», γράφει θριαμβευτικά. Ἀλλὰ, νομίζω, δὲν πρόκειται γιὰ τὸ πόσα ἀριθμητικῶς εἶναι τὰ δημοτικὰ τοῦ Κάλβου καθ' ἑαυτά. Πρόκειται ἀν ἡ ἀναλογία τους μὲ τὰ λόγια ἀλλάζει καθόλου τὴν ἀρχαϊκότητα τοῦ λόγου του. Ἄς πάρουμε στὴν τύχη ἕνα πεντάστιχο:

*Ἐρατεινή, γλυκεῖα
θυγάτηρ Ὑπερίωνος
πόσον, ὦ χρυσοβλέφαρος,
πόσον δεκτὴ καὶ νόστιμη
φέγγεις, ὦ ἡμέρα.*

Ἄρκει ἐδῶ τὸ δημοτικὸ νόστιμη γιὰ νὰ ποῦμε πὼς ἡ γλῶσσα τοῦ Κάλβου δὲ στέκεται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα; Ἄκόμα ἓνα:

*Ἐσφαλὲν ὁ τὴν δόξαν
δνομάσας ματαλαν,
καὶ τὸν ἄνδρα μαινόμενον
τὸν πρὸ τοιαύτης καίοντα
θεᾶς τὴν ομίραν.*

Ἐδῶ δὲν βρίσκω κανένα δημοτικὸ. Στὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου κυριαρχοῦν τὰ λόγια στοιχεῖα καὶ μέσα σ' αὐτὰ χάνονται τὰ δημοτικά, ὅσα κι ἂν εἶναι καθ' ἑαυτὰ.

Τὸ μακαρονισμὸς ἢ ὦραι, ἢ κόραι, ἢ δάφναι, ἢ χαραί, δὲν τολμᾷ νὰ τὸν ἀποδείξῃ δόκιμο, ἀλλὰ ἀμφισβητεῖ τὴ γνώμη μου ὅτι ὁ Κάλβος ἐδῶ προτιμᾷ τοὺς ἀρχαίους τύπους σὲ -αι «συνδυάζοντας τὴ μεγαλοπρέπεια μὲ τὴ μηχανικὴ εὐκολία, νὰ τὸ ἔχη δηλ. δίπορτο στὸ ζήτημα τῶν μετρικῶν συνιζήσεων», (ὅταν δηλ. ἀκολουθῆ λέξη πού ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν). Αὐτὰ, λέει σελ. 53, τὰ γράφω «ὑπολαμβάνων... τὸν ποιητὴν τῶν Ὁδῶν κοινὸν στιχοπλόκον», καὶ διαπιστώνει μὲ τρόπο πού δείχνει ὅτι δὲν καλοκαταλαβαίνει ἀπὸ μετρικὴ, ὅπως παρατήρησε ὁ κ. Κ. Δημαρᾶς, ὅπου παραπ. σελ. 767, ὅτι μετρικὴ εὐκολία ὑπάρχει σὲ 6 μόνο περιπτώσεις, ἐνῶ σὲ ἄλλες 28 δὲν ὑπάρχει. Δίπορτο ὅμως σημαίνει διπλὴ διέξοδος σὲ ὦρα ἀνάγκης. Ἐπρεπε ἄραγε νὰ φωραθῆ ὁ Κάλβος ὅτι μεταχειρίζεται τοὺς τύπους αὐτοὺς παντοῦ γιὰ μετρικὴ εὐκολία, γιὰ ν' ἀληθεύῃ ἡ γνώμη μου;

Τὸ ὅτι τὰ χαμογελάεις, βροντιάουσι, κεντάουσι, ἀποσπάουσι, πετάουσι, περνάουσι εἶναι αὐθαίρετα κατασκευάσματα τοῦ Κάλβου, ἀφοῦ ἡ Νεοελληνικὴ μόνο στὸ πρῶτο καὶ τρίτο ἐνικὸ (-άω καὶ -άει) συνηθίζει τὰ νεώτερα αὐτὰ φαινομενικῶς ἀσυναίρετα ρήματα, ὅπως διδάσκει καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκης, νομίζει ὅτι τὸ ἀναιρεῖ μὲ τὴν πληροφορία ὅτι σ' ἓνα χωριὸ τῆς Εὐβοίας, τὸ Αὐλωνάρι, λένε καὶ ἀγαπῶμεν, ἀγαπᾶτε, ἀγαπᾶουνε (ὁ θαυμάσιος τονισμὸς καὶ οἱ ὑπογεγραμμένες εἶναι τοῦ Χατζιδάκη, ἀπὸ τὸν ὅπολον τὰ παίρνει). «Πιστεύω, ἐπιλέγει, νὰ κείθῃται τώρα ὁ κ. Ἄνδρ. ὅτι οὔτε ἀνεξήγητα οὔτε αὐθαίρετα κατασκευάσματα εἶναι τὰ ἀνωτέρω». Ἄν κανεῖς ἄλλος «κείθῃται», χάρισμά του, ἐγὼ ὅμως ποτὲ δὲ θὰ πεισθῶ ὅτι ὅταν τὰ ἔγραψε στὸ Παρίσι ὁ Κάλβος, πού, τὸ ξαναλέω, ἐπαφῆ μὲ τὸν ἐλλαδικὸ κόσμον καμμιὰ δὲν εἶχε καὶ ἀσφαλῶς δὲ θάξερε οὔτε κἂν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Αὐλωναρίου καὶ τοῦ ἰδιώματός του, ὅτι, λέω, φρόντισε προηγουμένως νὰ πληροφορηθῆ ἂν ὑπάρχει κανένα χωριὸ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου νὰ συνηθίζονται τέτοιοι τύποι, καὶ μόνο τότε ἀποφάσισε νὰ τοὺς γράψῃ. Ἄς ἀφήσουμε πού ὁ

Χατζιδάκης μαρτυρεῖ ἀπ' ἐκεῖ τύπους σὲ -ᾶουνε, ἐνῶ ὁ Κάλβος γράφει -άουν καὶ -άουσι, πού μὲ τὴν ἀπαράδεκτη νομιμοποιητικὴ μέθοδος τοῦ κ. Κουρμούλη μένουν καὶ πάλι ἔκθετα.

Τὸ ἀνακάτεμα τῶν ρηματικῶν τύπων σὲ -ουν καὶ -ουσι ἀπὸ τὸν Κάλβο (φεύγουσι - φεύγουν, πέφτουσι - πέφτουν) κατὰ τὸν ἐπικριτὴ στερεῖται σημασίας, γιὰτι καὶ οἱ δύο τύποι σώζονται στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ἄλλὰ πρῶτα δὲ λένε πούθενά καὶ τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλο τύπο. Ἐπειτα ἄρκει ὅτι σώζονται γιὰ νὰ τοὺς βάζῃ ὁ ποιητὴς νὰ γροθοκοποῦνται ἀκόμα καὶ στὴν ἴδια στροφῆ; (οἱ βράχοι φεύγουσι... φεύγουν ὀπίσω).

Τις ἐκθλίψεις: τοῦ Νότιου ἢ τ' Εὐρου, τ' ἔθνους, μὲ τ' αἶμα τις βρίσκει νομιμώτατες, ἐπειδὴ κι ὁ Σολωμὸς ἔγραψε κάπου τ' αἶματα, (μόνο σὲ τέτοια τοὺς χρειάζεται τὸ παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ). Τὰ τοιούτως, μειδίασμα, Ζάκυνθε, ψάλματα, ἐὰν θερμώση, μιμήσατε, κ. ἄ., πού τὰ χαρακτηρίσα ἀδέξια πλάσματα, τὰ βγάζει ὅλα χρυσὸν ἀπεφθόν, γιὰτι μαρτυροῦνται ὡς σπανιώτατοι τύποι στὸ λεξικὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, καὶ μὲ στηλιτεύει ὡς ἀμαθῆ. Ἐγὼ δὲν δέχομαι ὅτι ὁ Κάλβος γράφοντας ἀνοίγε τὸ ἀρχαῖο λεξικὸ γιὰ νὰ μάρτυρῃ ὅτι τὸ ἔτσι μπορεῖ νὰ τὸ πῆ τοιούτως, τὸ μιμηθῆτε, μιμήσατε, τὸ θερμάνη, θερμώση, τὸ μειδίαμα, μειδίασμα, κτλ. Καὶ ἂν τὸ ἀνοίγε, θάβρισκε λέξεις πιὸ δόκιμες. Γιὰ τὸν κ. Κουρμούλη ὅμως (τὸ θηρευτὴ ἀντιφάσεων) πού τὸ πιστεύει, εἶναι μεγάλη ἀντίφαση, ἀφοῦ διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ κ. Δημαρᾶ πού ἔγραψε ὅτι ὁ Κάλβος ἔπαιρνε λέξεις ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα λεξικά, καὶ ἰσχυρίζεται (ὁ κ. Κουρμούλης) ὅτι ἂν ἐργάζονταν ἔτσι ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν, «θὰ ἦτο ἴσως Τζέτζης, ἀλλ' ὄχι Κάλβος». Κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆ δικῆ μου καὶ τοῦ κ. Δημαρᾶ (βλ. Παιδεία, τευχ. 15, σελ. 768) θὰ ἔμενε Κάλβος, καὶ ἂν διάλεγε λέξεις (χρήσιμες κι ὄχι ἐξαμβλωματικὲς) ἀπὸ ἀρχαῖα λεξικά. Κατὰ τὴ λογικὴ ὅμως τοῦ κ. Κουρμούλη θὰ πρέπει ὁ Κάλβος νὰ ἦταν ὄχι μόνο Τζέτζης, (ἐφόσον ἐδῶ δέχεται ὅτι ἀντλοῦσε ἀπὸ λεξικά), ἀλλὰ καὶ ἡλίθιος, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ χρυσάφι τοῦ δοκίμου ἀρχαίου λόγου ἀπάνθιζε τέτοια σκουπίδια.

Καὶ οἱ ἀκυρολεξίες τοῦ Κάλβου εἶναι ματαιοπονία κατὰ τὸν ἐπικριτὴ νὰ ἀναζητοῦνται, ἀφοῦ εἶναι ποιητὴς καὶ δικαιοῦται νὰ τις ἀποτολμᾷ. Κ' ἐδῶ ὅμως σοφιστεύεται. Δὲν πρόκειται γιὰ νέες σημασίες πού κάθε ποιητὴς δικαιούται νὰ δίνῃ στὴ λέξη μὲ ποιητικὴ μεταφορά. Πρόκειται γιὰ ἀπλὲς ἀκυρολεξίες ἀπὸ ἀδεξιότητα στὴ χρῆση τοῦ λόγου. Μπορεῖ βέβαια ἓνας ποιητὴς, ἰδίως συρρεαλιστῆς, κρίνοντας τὰ πράγματα ἀναχρονιστικά, νὰ ἔχη διαφορετικὴ γνώμη, ἀλλὰ ἐγὼ ἐξακολουθῶ νὰ θεωρῶ ἀκυρολεξίες, ἔστω καὶ μέσα στὸν ποιητικὸ λόγο, ἐκφράσεις σὰν αὐτές: γλυκὺς ὁ ἀέρας | ὁπὸ πρῶτον ἐπὶ νάμειν, (ἀντὶ ἀναπνεῖαμε), κεντάουσι τὸ ἄροτρον, (ἀντὶ τὰ βώδια), ἄγρια, μεγάλα τρέ-

χοσι | τὰ ν ε ρ ἄ τῆς θαλάσσης (ἀντὶ τὰ κβ-
ματα), ἀνέφελος, ξ ἄ σ τ ε ρ ο ς φέγγει ὁ ἥλιος
(ἀντὶ λαμπρός), νέων γυναικῶν καὶ ἀ ν θ ρ ῶ
π ω ν (ἀντὶ ἀνδρῶν), μοσχοβολάει τὸ κ λ ῖ μ α
σου, | ὦ φιλιτάτη πατρίς μου (ἀντὶ ὁ ἀέρας σου),
τῶν ποδῶν ἐ σ ῆ μ α ι ν ε | τ' ἄλυπον μέτρον
(=κροτοῦσε ὁ εὐθυμος ρυθμὸς τῶν ποδῶν),
τοῦ Αἰγαίου ἱερὸν ρεῦμα... τῶρα χ η ρ ε ῦ ς
(=δὲν κολυμποῦν στὰ νερά σου πιά), τὴν φυ-
γὴν κ α τ ε γ κ ρ ῆ μ ν ι σ ο ν (=γκρεμίσου,
φύγε), εἰς ἀ πο τ ἑ λ ε σ μ α τοῦ σκοποῦ του
(=γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σκοπὸ του),
ποῦ εἶναι τῶρα τὰ σύμμετρα | πτερόεντα φ.ω ν ῆ
ε ν τ α; κτλ. Στὰ καθέκαστον μπορεῖ βέ-
βαια νὰ διαφωνήσῃ κανεὶς, ἀλλὰ ἀπ' αὐτὸ
ἴσαμε τὸ νὰ θεωρεῖται κάθε ἀδεξιότητα, ὅ-
πως οἱ παραπάνω, ποιητικὴ ἀδεια ἀπέχει
πολύ.

Τῆ σύνταξη τῆς πρόθ. ἐπὶ μὲ αἰτιατικὴ
(ἀντὶ γενικῆς) ὄχι μόνο γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὸ
τέρμα κινήσεως, ὅπως κανονικὰ ἐκφράζει ἡ
σύνταξη αὐτὴ στὴν ἀρχαία, π. χ. ἐφέροντο ἐπ'
Αἰολίην νῆσον, ἀλλὰ καὶ τῆ στάση σὲ τόπο,
π. χ. ἐπὶ τὸν Ὑμητιὸν ἐβλάστησεν ἡ δάφνη, ἐπὶ
τὸ μέγα ἐρείπιον ἢ Ἐλευθερία ὀλόρηθη, πού ἐγώ
σελ. 161 τὰ θεωρῶ ἀρχαϊσμό (ἀδέξιον), ὁ κ.
Κουρμούλης, γιὰ νὰ μὴν ὁμολογήσῃ τὴν ἀδε-
ξιότητα τοῦ Κάλβου, τῆ θεωρεῖ ὡς νεώτερο
συμφυρμὸ δύο συντάξεων, τῆς λόγιας ἐπὶ τοῦ
καὶ τῆς δημοτικῆς ἐπάνω στὸν, συμφυρμὸ πού
ἀνήκε, λέει, στὸν ἐνδιάθετο λόγο τοῦ ποιητῆ.
Συμφυρμὸς ὅμως τέτοιου εἴδους μόνον ὡς γέν-
νημα τῆς στιγμῆς καὶ μάλιστα στὸν προφορικὸ
λόγο μπορεῖ νὰ ἐμφανιστῆ. Δὲ ριζώνει στὸ
ὑποσυνείδητο ἐνὸς ἀνθρώπου, ὅταν δὲν τὸν
ἀκούει καὶ ἀπὸ τοὺς ὁμογλώσσους του.

Ἡ ἐλεγκτικὴ μανία του δὲν γνωρίζει ὅρια :
Ἐγὼ μιλῶντας σελ. 165 γιὰ τὴν ἐπανάληψη
τῆς ἴδιας λέξης κατὰ συνέχεια, π. χ. ἀκούω,
ἀκούω τὸν θόρυβον, ἐλύθη, ἐλύθη ὡς ὄνειρον,
φεύγει, φεύγει ὁ προδότης κτλ. λέω ὅτι τὸ σχῆμα
αὐτὸ «ποτέ δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὴν ποίηση», ὅτι
τὸ χρησιμοποιεῖ κι ὁ Παλαμᾶς καὶ ὅτι «μέσα
στὸν σεμνὸ, μεγαλόπρεπο καὶ ἱερατικὸ τόνο
τῶν Ὁδῶν τοῦ Κάλβου ἡ ἐπανάληψη ἦχει
ταιριαστά, σὰν ἀντίλαλος ἐκκλησιαστικοῦ
ψαλμοῦ. Ἐδῶ πιά δὲ θίγεται τὸ ποιητικὸ ἀ-
λάνθαστο τοῦ Κάλβου. Γιατί ὅμως νὰ προσ-
θέσω ὅτι τὴν ἐπανάληψη αὐτὴ οἱ πολὺ μεγά-
λοι ποιητὲς δὲν τὴ χρειάζονται; Ποιὸς εἶδε
τὸ Θεὸ καὶ δὲν τὸν φοβήθηκε! Καὶ νὰ σου
παραδείγματα ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο, Σοφοκλῆ
κ' Εὐριπίδη, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρα-
σμα σελ. 61: «Πιθανὸν βεβαίως ὁ κ. Ἄνδρ.
νὰ μὴ θεωρῆ πολὺ μεγάλους ποιητὲς τὸν Αἰσχύ-
λον, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην». Εὐγε!
Δὲν πρόσεξε ὅμως ὅτι στὰ παραδείγματα πού
ἀναφέρει οἱ ἀρχαῖοι τραγικοὶ θέτουν τὴν ἐ-
πανάληψη στὸ στόμα προσώπων τραγικῶν πού
κραυγάζουν ἢ θρηνοῦν, ἐνῶ ὁ Κάλβος τὴ με-
ταχειρίζεται γιὰ τὸν ἑαυτό του χωρὶς τέτοιους
περιορισμούς, ὅπως ἐλύθη, ἐλύθη ὡς ὄνειρον,
καὶ γὰρ, καὶ γὰρ τὸν σίδηρον | γυρεύω, ἐλύθησαν
οἱ ἄνεμοι | σφοδροί, σφοδροί ἐδῶ μέσα, ὡς ἔλθῃ

τότε, ὡς ἔλθῃ... ἡ δυστυχία, ἐλάτε, ἐλάτε ὁ κό-
πος | ὡς μᾶς καταδαμάσῃ, ἀκούω, ἀκούω τὸν θό-
ρυβον, καλῆτερα, καλῆτερα | διασκορπισμένοι, οἱ
Ἕλληνες, φύγε, φύγε τὸν κίνδυνον, κτλ. Δὲν ἔ-
ψεξα τὸν ποιητὴ γιὰ τὴ θέλησε ἔτσι νὰ ἐκφρα-
στῆ. Δικαίωμα μου ὅμως νὰ μὴ θεωρῶ τὶς
ἐπαναλήψεις αὐτὲς δείγμα μεγάλης ποιητικῆς
ἀξίας, (ὅπως δὲν τὶς θεωροῦσε κι ὁ Ἀριστο-
φάνης, διακωμωδῶντας τὶς στοὺς «Βατράχους»
τοῦ εἰς βάρος τοῦ Εὐριπίδου), ἔστω κι ἂν ὑ-
πάρχουν κι ἄλλοι ποιητὲς πού τὶς μεταχειρί-
ζονται.

Στὶς περιπτώσεις πού ὁ Κάλβος χρησιμο-
ποιεῖ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἐπίθετα γιὰ ἓνα
οὐσιαστικὸ, π. χ. λαοὶ ἄφρονες, ἄσωτοι, ἄγρια
μεγάλα νερά, λευκὸν σιγαλὸν μάρμαρον, ἀείμνητος,
θανμάσιος ζῆλος, ὑβριστικά, ὑπερήφανα τύμπανα,
καλὸς, γλυκὺς ἀέρας κτλ., ἔγραφα ὅτι εἶναι καὶ
τοῦτο σημεῖο ἀδυναμίας, «γιατὶ ἓνα ἐπίθετο
γιὰ κάθε ἔννοια, ὅταν εἶναι ἀπὸ τεχνίτη τοῦ
λόγου βαλμένο, εἶναι ἀρκετό». Τὸν Ἀποστο-
λάκη, πού κι αὐτὸς τὰ ἐπικρίνει, τὸν δικαιώ-
νει (τὸ μὴ ἐμποδῶν ἀνανταγωνίστῳ εὐνοία
τετίμηται), γιατί ἐκεῖνος δικαιολογεῖ ὅτι τὰ
ἐπίθετα πού ψέγει δὲν ἔχουν ἐσωτερικὴ σχέση :
ἐλαφρά, καθαρὰ, διαφανῆ τὰ σύννεφα, σκοτεινά,
βρονταῖα, πεπυκνωμένα σύννεφα. Ἐγὼ δὲν βρί-
σκω νὰ ἔχουν μεγαλύτερη ἐσωτερικὴ σχέση
ἐκεῖνα πού ψέγω. Μὰ εἴτε ἔχουν εἴτε
ὄχι, δὲν πρόκειται γι αὐτό. Πρόκειται γιὰ τὸ
ἂν ὁ ἐπιθετικὸς φόρτος εἶναι στὴ λυρική
ποίηση στοιχεῖο δύναμης ἐκφραστικῆς ἢ ἀδυ-
ναμίας, πράγμα πού ὁ ἐπικριτὴς οὔτε τὸ ὑπο-
πτεύεται. Γι αὐτὸ μὲ κατακεραυνώνει σὰν
Ζεὺς μὲ τὸ ἐξῆς ἀμίμητο : «Ἐλέγχεται ὁ κ.
Ἄνδρ. ἀγνοῶν στοιχειῶδες συντακτικὸν δι-
δαγμα, καθ' ὃ (ἀκούστε σοφία ἀπρόσιτη στὸ
φτωχὸ μου μυαλό :) διὰ νὰ δηλωθοῦν αἱ πολ-
λαὶ ιδιότητες μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἔννοιας,
χρησιμοποιοῦνται ἀνάλογα ἐπίθετα, δύο ἢ τρία
ἢ καὶ περισσότερα». Ὁχι μόνο τρία καὶ περισ-
σότερα, ἀλλὰ καὶ τετρακόσια ἐπίθετα ἐπιτρέ-
πει τὸ συντακτικὸ νὰ ἀραδιάσῃ δίπλα σ' ἓνα
οὐσιαστικὸ, ἐλλόγιμε κύριε, ὅταν θέλεις νὰ
τοῦ ἀποδώσῃς ἰσάριθμους ιδιότητες. Δὲν εἶναι
τὸ συντακτικὸ πού τὰ ἀπαγορεύει, ἀλλὰ τὸ
λυρικὸ ὕφος, πού λυγίζει σὲ κάθε περιττὸ
βάρος, σὲ κάθε ἀπαρίθμηση, πλατυασμὸ καὶ
πλαδαρότητα.

Μιλῶντας γιὰ τὴν προτίμηση τοῦ Κάλβου
στὰ θηλυκὰ ἐπίθετα σὲ-ος, χωρὶς νὰ τὸν ψέ-
γω, ἀφοῦ συμβιβάζονται τόσο καλά μὲ τὴν
καθαρεύουσά του, παρατηρῶ ὅτι τὰ χρησιμο-
ποιεῖ κάποτε κ' ἐκεῖ πού δὲν πρέπει : τὴν
ἐκλογὴν ἐλευθέρον δίδει τὸ θεῖον (ἀντὶ ἐ-
λευθέραν), τὴν ἐκούσιον θυσίαν. Θρίαμβος
γιὰ τὸν ἐπικριτὴ: Καὶ ὁ Αἰσχύλος ἔγραψε ἐξ
ἐλευθέρον δέρας καὶ ὁ Θουκυδίδης ὀλκάδες ἐκού-
σιοι, ἄρα ἀγνοῶ καὶ τὴν κλίση τῶν ἐπιθέτων!
Στὴ σιχαμένη αὐτὴ μέθοδο ἐλέγχου δὲ θᾶξιζε
ν' ἀπαντᾷ κανεὶς κατ' ἀρχήν. Ἐγὼ ὅμως μὲ
συγκατάβαση πρὸς τὸν νεοέλληνα κειτούκει-
τον ἀπαντῶ ὅτι κυρίαρχοι τύποι τῆς Ἑλληνι-
κῆς εἶναι τὰ ἐλευθέρα καὶ ἐκούσια καὶ ὅτι, ὅσο

ἀρχαία κι ἂν εἶναι τὰ ἀντίστοιχα σέ-ος, ξε-νίζουν καὶ στὴ σημερινή γλῶσσα, καὶ στὴ γλῶσσα τοῦ Κάλβου, ὅπως ξενίζουν τὰ ὁ λέμβος ἀντὶ ἡ-λέμβος, ἀπελπίζω (ἀντὶ ἀπελπίζομαι), θιγγάνω (ἀντὶ θίγω) κ. τ. ὅ.

Μὲ ἐλέγχει πού γράφω γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον συνδυάζει ὁ ποιητὴς τὰ ἐπίθετα μὲ οὐσιαστικά, ὅτι ὁ Κάλβος καταφεύγει στὰ πάγκοινα κοινοτοπικὰ ἐπίθετα, χωρὶς νὰ ἔχη τὴ δύναμη νὰ τοὺς δώσῃ μιὰ νέα ὄψη: ἀγλαὰ δῶρα, τῶν μακάρων Ὀλυμπίων, ἀέναα νερά, ροδόσπελος κόρη, πικρὰν ξενιτείαν, λαμπρὰν θυσίαν, δροσερὰς πηγὰς, φιλιὰτη παιεῖς, βαθεῖα λαγκάδια, μέγας λέων, πολύδενδρα (!) δάση κτλ. καὶ ὅτι σπάνια τὸ ποιητικὸ τοῦ αἰσθημα κατορθώνει νὰ ὑψωθῇ (στὸ συνδυασμὸ ἐπιθέτου μὲ οὐσιαστικό) πάνω ἀπὸ τὸ κοινοτοπικὸ καὶ τὸ μέτρο, ὅπως στὰ ἀργυρεὰ ὀμίχλη, αὐγὴ χρυσοζώνος, μελανόπιτρα σύννεφα, ἀμβροσιοδμα ρόδα κτλ. «Οὐδένα, λέει, δύναται νὰ πείσῃ ὁ αὐθαίρετος ἀφορισμὸς τοῦ κ. Ἀνδρ.». Καὶ «εἰς ἀπόδειξιν» τί κάνει; Παραθέτει πίνακες 72 ἐπιθέτων πού «δὲν παρέχουν δυσκολίαν εἰς τὸν σημερινὸν ἀναγνώστην», 33 ἐπιθέτων «ἅτινα διὰ τὴν γραμματικὴν αὐτῶν μορφήν προσπίπτουν ἀήθως πως, ἀλλὰ πάντως γίνονται εὐκόλως ἀντιληπτά», καὶ τέλος 50 ἄλλων «διὰ τὴν κατάληψιν τῶν ὁποίων ὑποτίθεται προηγμένη φιλολογικὴ κατάρτισις τοῦ ἀναγνώστου». Δηλ. κάνει τὸν κουτὸ γιὰ ν' αὐξήσῃ ἄσχοπα τίς σελίδες τοῦ βιβλίου του καὶ γιὰ νὰ σιχαθῇ ὁ ἀντίπαλος τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ τραβηχθῇ, κ' ἔτσι νὰ μείνῃ αὐτὸς κύριος τοῦ πεδίου. Καὶ προσθέτει σελ. 67: Ὁ κ. Ἀνδρ. κατηγορεῖ τὸν ποιητὴν ὅτι καταφεύγει στὰ πάγκοινα κοινοτοπικὰ ἐπίθετα, ὡς τοιαῦτα δὲ θεωρεῖ τὰ παραδεδομένα. Τοῦτο πιστεύει ὁ κ. Ἀνδρ. διότι ἀνήκει εἰς ἓνα κόσμον (ἐννοεῖ τὸ δημοτικισμὸ) παρανοοῦντα τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Ποιὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ κόσμους παρανοεῖ θὰ τὸ δείξῃ ἢ ἱστορία. Αὐτὴ τὴ στιγμή ὁμοῦ τοῦ λόγου σου θεληματικὰ παρανοεῖς ὅτι ἡ συζήτηση δὲν εἶναι ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ κάθε ἐπίθετο, ἀλλὰ ἂν ὁ συνδυασμὸς του μὲ τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι πρωτότυπος ἢ ὄχι καὶ φλυαρεῖς στὸ βρόντο.

Ἐκεῖ πιά πού νομίζει ὅτι θριαμβεύει εἰς βάρος μου μὲ τὴ μέθοδο τῆς «ἀμάθειας» ὁ ἐπικριτὴς εἶναι τὸ ὅτι χαρακτηρίζω ὡς κοσμητικὰ τὰ ἐπίθετα πού προσδιορίζουν τὰ οὐσιαστικά. Ἀγνοῶ, λέει, τί σημαίνει «κοσμητικὸ ἐπίθετο», ἀφοῦ ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι καθιερωμένος στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ γιὰ τὰ ἐπίθετα τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν ιδιότητες τῶν οὐσιαστικῶν αὐτονόητες, πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν παντοτινὴ φύση τους, καθὼς τὰ γάλα λευκόν, ὑγρόν ἔλαιον, πτηνῆς πελείας, γυναῖκες θηλύτεραι κλπ. Πραγματικὰ αὐτὴ εἶναι ἡ τρεχούμενη σχολικὴ σημασία τοῦ ὅρου «κοσμητικὰ ἐπίθετα», ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ πού τὰ συνηθίζει, ἰδίως στὸν Ὅμηρο. Ἀλλὰ τέτοια ἐπίθετα, αὐτονόητα καὶ περιττά, εἶναι ξένα πρὸς τὸ νεοελληνικὸ ποιητικὸ

λόγο, καὶ κανένας σοβαρὸς ποιητὴς δὲ θὰ καταδεχόταν σήμερα νὰ γράψῃ ὑγρὸ λάδι, θηλυκιὰ γυναῖκα, φωτεινὸ φῶς, μαῦρος Ἀράπης, ζεστὴ φλόγα, κρύος πάγος, κ.τ.ὅ. μὲ τὴν ἰδέα ὅτι κάνει τέχνη. Ἡ «Νεοελληνικὴ Σύνταξις» τοῦ Α. Τζαρτζάνου τὰ ἀγνοεῖ. Γι' αὐτὸ ἤδη στὴ μελέτη μου γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Παλαμᾶ χρησιμοποίησα τὸν ὅρο «κοσμητικὰ ἐπίθετα», ὅπως καὶ ἄλλοι, μὲ τὴ μόνη πραγματικὴ ἐννοια πού μπορεῖ νὰ ἔχη στὰ νεοελληνικὰ γράμματα, δηλ. στὴν περίπτωσι πού τὸ ἐπίθετο ἔρχεται πραγματικὰ νὰ κοσμήσῃ μὲ μιὰ (συνήθως ὠραία καὶ ποιητικὴ) πρόσθετη ιδιότητα τὸ οὐσιαστικὸ: ξανθὰ νησιά, δροσάερο χλωρονῆσι, κρινόσπαρτο ἀκρογιάλι κτῶ., καὶ συνιστῶ καὶ σ' ἄλλους νὰ τὸ κάνουν. Οἱ ὅροι εἶναι γιὰ νὰ ἐκφράζουμε ἐκεῖνο πού θέλουμε καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἐπιδεικνύουμε στοὺς χαζοὺς ἀρχαιομάθεια. Οἱ ἐκ περιζώματος γραμματικογράφοι μηρυκάζουν τοὺς καθιερωμένους παλαιοὺς ὅρους, ἀδιαφορώντας ἂν ἔπαψαν νὰ ἐκφράζουν ἐκεῖνο πού μᾶς χρειάζεται. Εἶναι οἱ ἴδιοι πού ὀνομάζουν τὰ νεοελληνικὰ διγράμματα φωνήεντα αι, οι, ει, δι, φ, θ, ό, γ, ο, υ, ς, τὰ ἠχερώτατα νεοελληνικὰ σύμφωνα β, γ, δ, ἄφωνα, καὶ τὰ ὑγρά καὶ ἔρρινα, ἡμίφωνα! Τέτοια ἀναχρονιστικὰ καραγκιοζλίκια ἀπὸ μένα ἄς μὴν περιμένῃ κανεὶς. Προτιμῶ νὰ εἶμαι «ἀμάθης» καὶ πλησιέστερος πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Τὴν παρατήρησή μου ὅτι οἱ παρομοιώσεις τοῦ Κάλβου εἶναι σπάνιες καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ χαρακτῆρα τῆς ποιήσεως του ζητεῖ νὰ τὴν ἀνασκευάσῃ, νομίζοντας πὼς ἔτσι ἐξυψώνει περισσότερο τὸ λυρικὸ ποιητὴ, καὶ παραθέτει περὶ τίς 20 παρομοιώσεις. Ἀλλὰ 20 ἢ 30 παρομοιώσεις εἶναι πολλές ἄραγε μέσα σὲ τετρακόσιες ἑβδομηνταπέντε πεντάστιχες στροφές, ὥστε νὰ μὴ δικαιούται κανεὶς νὰ τίς χαρακτηρίσῃ σπάνιες; Ἄν ὑποπτεύονταν ὁ ἐπικριτὴς πόσο πρωτόγονη καὶ κατώτερη ποιητικὰ εἶναι ἡ παρομοίωση μπροστὰ στὴν κυρίαρχη στὴ νεώτερη ποίηση μεταφορὰ, δὲ θάδειχνε τέτοιο ζῆλο.

Τὴ γνώμη μου ὅτι ὁ Κάλβος ἔχει δικό του τρόπο στὴ διατύπωση τῶν παρομοιώσεων, ὅτι δηλ. περιγράφει πρῶτα ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖον πρόκειται καὶ κατόπιν εἰσάγει τὴν εἰκόνα τῆς παρομοίωσης μὲ ἓνα οὕτως, π. χ. Θλίβει ὁ καπνὸς τὸ διάστημα γαλάζιον τῶν αἰθέρων.— Οὕτως εἰς τὴν ὀμίχλην τοῦ θανάτου μειδίασμα πνίγεται νέον, τὴν ἀντικρούει λέγοντας ὅτι καὶ σὲ ἀρχαίους καὶ στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὑπάρχει τέτοιο εἶδος παρομοίωσης: ἔχασα τίς ἐλπίδες μου σὰν τοῦ δευτεροῦ τὰ φύλλα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι τὸ ἴδιο, (οὐδὲν καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον), ἐνῶ στοὺς ἄλλους ἀπαντᾷ σποραδικὰ, στὸν Κάλβο εἶναι ἡ μόνη ἢ ἡ ἐπικρατοῦσα μορφή. Αὐτὸ δὲ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὸ σημειώσουμε ὡς ιδιορρυθμία; Ἄν ἡ μέθοδος αὐτὴ τοῦ ἐλέγχου πού ἀσκεῖ ὁ κ. Κουρμούλης γενικευόταν, δὲν θὰ τολμοῦσε κανένας φιλόλογος νὰ

υμνησὴν κανένα γλωσσικὸ ἢ ποιητικὸ στοιχείο ὡς χαρακτηριστικὸ ὀρισμένου νεοέλληνα συγγραφέα, τρέμοντας μήπως βρεθῆ μέσα στὴν ἀχανῆ ἑλληνικὴ γραμματεία ἄλλο παρόμοιο, πού νὰ τὸ ἔγραψε ἔστω καὶ μιὰ φορὰ κάποιος πρωτότερα.

Ἀκόμα καὶ τὴν ἔκφραση τῆς Ἐργασίας τοῦ σπέρματος (=οἱ Τούρκοι) τὴ θεωρεῖ σωστή, γιατί καὶ ὁ Σολωμὸς ἔγραψε κάθε σπέρμα Ἐργασίας. Ἀλλά ὁ Σολωμὸς ἐννοεῖ σπέρμα (=τέκνο) τῶν Ἀγαρηνῶν, ὄχι τῆς Ἐργασίας.

Σὲ πολλὰ σημεῖα χαρακτηρίζει τὴν κρίση μου ἀνιστόρητος. Ἡ Νέμεση ὁμοῦς ἀγρυπνοῦσε καὶ ἀπόδειξε τὸν ἴδιο καὶ ἀνιστόρητο καὶ ἀμέθοδο, μὲ τὸ μαργαρίτη τοῦ Τρόγου, πού, ὅπως ἔδειξε ὁ κ. Δημαρᾶς, ἀπὸ Πομπήιον Τρόγον, λατίνου συγγραφέα πού ἔζησε πρὶν ἀπὸ δύο χιλιετίδες, ὁ κ. Κουρμούλης σελ. 25 κ.ε.ε., χρησιμοποιῶντας τὰ βοηθήματά του ἀνεξέλεγκτα, τὸν ἔκανε Ἑλληνα σύγχρονο τοῦ Κάλβου, καὶ μάλιστα δημοτικιστῆ, καὶ δὴ κορυφαῖο.

Μένουν πολλὰ ἀκόμα, ἀλλὰ βαρέθηκα πιά καὶ ὁ ἀναγνώστης ἀκόμα περισσότερο. Ἀπὸ ὅσα ἔδειξα ὡς τώρα φαίνεται καθαρά μὲ πόση προκατάληψη, στενοκεφαλιά καὶ ἐμπάρισμα ἔγινε ὁ ἔλεγχος τῆς ἔργασίας μου. Ὁ ἐπικριτής, ἐπιλέγει στὸ τέλος: «Ἐλπίζω ὅτι διὰ τῆς παρουσίας διατριβῆς δὲν ἐπανεφέρα ἄλλῳ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τοῦ Κάλβου

εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ παρέλαβεν αὐτὸ ὁ κ. Ἄνδρ., ἀλλὰ καὶ προήγαγον αὐτό». Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι ὅτι ὄχι μόνο δὲν τὸ προήγαγε, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ κακοποίησε, τὸ εὐτέλισε σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ σκέπτεται κανεὶς ὅτι, ἂν αὐτὸ εἶναι φιλολογικὴ συζήτηση, ἀξίζει ν' ἀλλάξῃ ἐπάγγελμα.

Στὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ κ. Κουρμούλης, θηρεύοντας τὴν ἐντύπωση, θέτει ὡς ὑπότιτλο τοὺς στίχους τοῦ Κάλβου: Ἐχθαίρουσιν οἱ ἀθάνατοι | τὴν ψυχὴν καὶ βροντᾶουσιν | ἐπὶ τὰς κεφαλὰς | τῶν ἀχαρίστων. Φανταστήκατε ποτὲ ἄνθρωπο τῶν γραμμάτων, πού κρίνοντας τὸ ἔργο ἀκόμα καὶ τοῦ πιο ἀψογοῦ ποιητῆ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστῆ ὡς ἀχάριστος ἀπέναντί του; Ἀχάριστοι μποροῦμε οἱ ἄνθρωποι νὰ φανοῦμε μόνο στίς ἰδιωτικὲς σχέσεις μας μὲ τοὺς συνανθρώπους μας. Ἀλλιῶς ὅλη ἡ γραμματολογία, πού δὲ θαυμάζει μόνο, ἀλλὰ καὶ συζητεῖ ἀξίες καὶ ἐλαττώματα τῶν λογοτεχνῶν, θὰ ἦταν βίβλος ἀχαριστίας. Ὅχι λοιπὸν οἱ ἀθάνατοι, πού δὲν ἐκμυστηρεύτηκαν ποτὲ στὸν κ. Κουρμούλη ποιὸν ἀγαποῦν καὶ ποιὸν μισοῦν, ἀλλὰ οἱ τελευταῖοι καθαρευουσιᾶνοι, πού ἀπελπισμένοι συσπειρώνονται γύρω ἀπὸ τὰ γλωσσικά τους εἰδῶλα, ὅπως οἱ Βεδουῖνοι στὴ σκιά τῶν φαραωνικῶν ἀνδριάντων τῆς Ἐρήμου, «ἐχθαίρουσι τὴν ψυχὴν καὶ βροντᾶουσιν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς» τῶν ὀπαδῶν τῆς γλωσσικῆς ζωντανίας τοῦ ἔθνους μας.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

